

Slutresonemang

Politiskt aktörskap i en omvandlingstid

Anton Jansson, Josefin Hägglund & Erik Bengtsson

Genom fallstudierna i denna antologi har vi mött tio på olika sätt politiskt aktiva personer. Anton Nyström, Pontus Fahlbeck, Carl Lindhagen, Anna Bugge Wicksell, Nelly Thüring, Adrian Molin, Elin Wägner, Martin Andersson samt Nils Adamsson och Karin Hollman-Adamsson, var alla aktiva någon gång under tiden mellan 1880 och 1930.

Mot sluttampen av denna period, 1919, ställde Max Weber i Tyskland frågan som vi återgav i inledningskapitlet: ”Vad menar vi med politik?” Trots att Weber själv definierade begreppet brett, som ”varje sorts självständigt ledande verksamhet”, inskränkte han sina egna politiska studier främst till statens område.¹ I inledningen presenterade vi även hur Susan Pedersen argumenterat för en sammansmältning av traditionella studier av *high politics* och *new political history*. Med andra ord: vägen framåt för politisk historia är att undersöka såväl den traditionella politiken – parlament, statskonst, ministrar – som en bredare folklig påverkan i en mångfald former, samt att hitta relationerna dem emellan.² En närbesläktad uppmaning ryms i Jan-Werner Müllers diskussion om *in-between figures*, ett begrepp som kan användas för att fokusera kopplingar mellan flera sammanhang där en person kan agera politiskt.³

De tio personerna i antologin agerade utifrån olika övertygelser, på flera olika sätt och på flera olika arenor. Vad kan vi urskilja för röda trådar i hur dessa sinsemellan ganska olika personer agerade

för att påverka samhället och den samhälleliga fördelningen av makt, styrning och legitim auktoritet? Hur förändrades deras handlingspositioner under de här decennierna? Hur tolkade de själva denna omvandlingstid? I det här kapitlet drar vi ihop trådarna och ser på den större helhet som dessa individuella kapitel bildar.

Omvandling och föränderlighet – att tolka sin tid

Som vi påpekade i bokens inledning är ett gemensamt drag hos de personer som bokens författare undersökt känslan av att leva i en föränderlig tid. Känslan kunde komma till uttryck i att de retoriskt ställde ”framsteg” och ”utveckling”, ”det unga” eller ”det nya” mot ”det gamla”. Detta var strukturerande för många världsbild, oavsett om de tolkade förändringen i positiva eller negativa termer. Anton Jansson pekar i sitt kapitel på att framsteget var ett metaideal för Anton Nyström, vars positivistiska grundsyn byggde på att samhället var på väg in i ett tredje stadium som det gällde att bidra till att förverkliga. Denna grundsyn försökte han sprida i de organisationer han var med och skapade. För Adrian Molin, som vi mötte i Oscar Nygrens kapitel, var demokratin inget ideal men en oundviklig följd av moderniteten och storindustrins segertåg. Att försöka stävja den allmänna rösträttens ankomst liknade han vid att försöka ”hejda ett järnvägståg med ett hönsgårdsnät”.⁴ Även för Pontus Fahlbeck fanns förändringen med som ett överordnat skeende att förhålla sig till: Anders Pedersson visar i sitt kapitel hur Fahlbeck och hans kollegor använde den unga samhällsvetenskapens metoder för att skapa överblickbarhet och begriplighet i en tid av urbanisering, industrialisering och kapitalistisk tillväxt. Pedersson påpekar också att Fahlbecks försök att förstå sin samtids förändringar parades med en tydlig värdering av vart dessa såg ut att leda: till en nivellering och avhierarkisering av samhället som hotade kulturens fortlevnad. Naturvetenskapens inflytande och den kristna trons försvagning, som Nyström såg som löften om en ny era, såg Fahlbeck som orsaker till förfall: materialism ledde till avtagande samhällsmoral.

Där Fahlbeck såg hot, kunde andra se framsteg. Framstegsvänligheten överlappade dock inte nödvändigtvis med en vänsterpolitisk övertygelse. Att bakåt–framåt-axeln inte alltid sammanföll med vänster–höger-dimensionen framgår inte minst hos Adrian Molin, som från sin position till höger på den politiska skalan sökte en ”konserverativ framstegspolitik” för den ”unga” eller nya högern.⁵

Omvandlingstematiken syns även hos riksdagsledamöterna Carl Lindhagen och Nelly Thüring. De båda illustrerar arbetarrörelsens mångsidighet under en period då den gick från icke-existens till att bli en av landets största politiska krafter såväl i riksdagar, regeringar och fullmäktige som i civilsamhället utanför. De var bland de mest bemärkta socialdemokraterna under 1910- och 1920-talen. Båda hade en stark tro på socialdemokratin som framtidsrörelse, men också ett komplicerat förhållande till den som klassrörelse. Malin Arvidsson visar tydligt att det som drog Nelly Thüring till socialdemokratin var ideal om rättvisa och broderskap, som hon först hade mött i teosofin men som hon så småningom kom att tro att de bäst kunde förverkligas genom socialdemokratin. Det berättar en historia långt bortom en förenklad föreställning om den tidiga socialdemokratin som en homogen, mer eller mindre marxistisk rörelse.⁶

Blickar vi utanför det nationella socialdemokratiska etablissemanget kan vi säga att Martin Andersson, som var en ledande figur i Göteborgs arbetarrörelse samtidigt som han var något av ett original, komplicerar bilden av arbetarrörelsen och vänstern. Andersson ägnade sig inte primärt åt lönekampen, som var central i den marxistiska teorin och traditionen, utan åt konflikten mellan hyresvärdar och hyresgäster. Han var en ledande gestalt i de lokala folkrörelserna, men med sin idiosynkratiska läggning kom han ofta på kant med arbetarrörelsen, visar Hannes Rolf i sitt kapitel.

Oscar Nygren inleder sitt kapitel om Adrian Molin med att påpeka att politiska etiketter som ”konserverativ” kan bli intetsägande eller missvisande när de rycks ur sitt sammanhang, och hans studie av den motsägelsefulle Molin exemplifierar tydligt denna problematik. Likaledes ser vi i studierna av Thüring, Andersson och Lindhagen en mångfasetterad arbetarrörelse; om studien av Molin visar på

komplexiteten hos aktörer som i efterhand fått etiketten ”konservativa” så visar Thüning, Andersson och Lindhagen att arbetarrörelsen kunde rymma vitt skilda motiv och politiska idéer. Denna trio ger prov på den fördel med den biografiska metoden som vi lyfte fram i inledningen: enskilda personer med sina idiosynkrasier och särskilda kombinationer av egenskaper och engagemang kan hjälpa oss att komma bortom klichéartade och förenklade bilder av historien.

Kapitlen om Thüning och Nyström illustrerar vidare det nära förhållande som rådde mellan religion och politik under perioden, men också att det var stätt i förändring. Gemensamt för Thüning och Nyström var att de trodde på en ny form av religion, av en högre sort. För dem var detta en övertygelse med politiska – radikala – implikationer. På 1880-talet uppfattades Anton Nyströms kristendomskritik som farlig, och det var möjligt att hamna i fängelse för att ha lastat eller gäckat Guds ord; något som för övrigt Anna Bugge Wicksells man Knut Wicksell råkade ut för så sent som 1909.⁷ Samma år var Nyströms djävulsturné en av de mest uppmärksammade händelserna; det har sagts att den turnén och den djävulsdebatt som åtföljde den fick mer uppmärksamhet i samtiden än den i efterhand mer ihågkomna storstrejken.⁸ Dylka attacker på kristendomen och kyrkan som statsinstitution var en murbräcka för möjligheten att plädера för alternativa livshållningar, vilket mot slutet av vår period var relativt okontroversiellt. Teosofin, som Thüning anslöt sig till, var en sådan hållning.

Men att kyrkan även senare hade stort inflytande som normgivare framgår av Gunnela Björks kapitel om makarna Adamsson, som belyser omvandlingen i synen på sedlighet och sexualitet. Makarnas uppfattning att det behövdes sexuell upplysning var förbunden med hur de tolkade arbetarklassens utveckling och belägenhet: de såg det som att förhindrandet av spridning av preventivmedel var en form av förtryck som överklassen utövade mot underklassen. Att sexualnormerna förändrades var enligt Adamssons avgörande för arbetarklassens välbefinnande i det moderna samhället.

I flera av bokens kapitel är det tydligt att världskriget upplevdes som en vattendelare, en avgörande omvandling, även för ett land som

Sverige som inte deltog direkt.⁹ För Pontus Fahlbeck var det ytterligare ett tecken i tiden på civilisationens förfall. Både Anna Bugge Wicksell och Elin Wägner engagerade sig efter krigsutbrottet i arbetet för fred men, konstaterar Christina Carlsson Wetterberg, utifrån radikalt olika tolkningar av kriget, något som orsakade konflikt i de frisinnaade kvinnosammanhang där de rörde sig.¹⁰ I kontrast till Wägners radikalpacifism stod Bugge Wicksell för en tro på en mer stegvis, förhandlingsbaserad linje med grund i Nationernas förbund.

I kapitlet om Elin Wägners resor i det krigshärjade Europa visar Katarina Leppänen att kriget och dess efterverkningar fick Wägner att på allvar ompröva sitt författarskap. Den nya uppgift det innebar för henne att rapportera om krigets fasor och efterspel väckte nya tankar om stilistik, genre och skribentroll. Vilken genre passade för att rapportera om detta och få folk i Sverige att förstå situationen, vilken var relationen mellan opartisk journalistik och engagerad skönlitteratur?

Ett mångfaldigt agerande

Vi har i antologin mött personer som agerat i olika sammanhang och i olika roller. Dessa sammanhang och roller har inte varit åtskilda, utan överlappat och påverkat varandra. Müllers begrepp *in-between figures* kan användas för att belysa hur förutsättningarna för de studerade aktörernas politiska handlande såg ut. Vi har till exempel mött tre riksdagsledamöter – Fahlbeck, Thüring och Lindhagen – men deras riksdagsarbete har inte stått i fokus. Genom att, som Susan Pedersen förespråkade, placera deras *high politics* i en vidare kontext kan vi se att alla tre agerade både på högpolitiska arenor och på andra platser.

Anna Bugge Wicksell satt aldrig i riksdagen men verkade på en ännu högre politisk nivå genom sitt diplomatiska uppdrag för Nationernas förbund. Christina Carlsson Wetterberg visade i sitt kapitel att en av förutsättningarna för att hon lyckades nå dit – jämte hennes juridiska kompetens, språkkunskaper och andra kvalifikationer – var hennes arbete i kvinnorörelsen och kontakter inom den intellektuella

breda vänstern samt den förankring i politiken och kultursektorn som detta medförde.

Carl Lindhagens försök att påverka demokratins innebörd och innehåll ägde till stor del rum i riksdagen, där han motionerade i ämnet. Men detta låg nära vad vi kan kalla en bredare opinionsbildande verksamhet, en central beståndsdel av politiskt aktörskap. Opinionsbildning bedrevs under den här tiden inte minst i skrift: i artiklar, pamfletter och böcker. Det gällde bredare frågor om högerens förnyelse (som hos Molin), ”verklig demokrati” och vad det skulle innebära (hos Lindhagen), och attacker på kristendom och kyrka (som hos Nyström), såväl som mer konkreta ämnen som sexualupplysning och information om preventivmedel (som hos makarna Adamsson). Hur politisk opinionsbildning rent faktiskt skulle gå till i en förändrad värld kunde i sig bli föremål för reflektion. I Katarina Leppärens kapitel framträder att stilistik och genre blev till en fråga om både politik och etik för Wägner när hon ställdes inför utmaningen att rapportera från den krigshärjade europeiska kontinenten.

Anders Pedersson fokuserar i sitt kapitel om Fahlbeck på dennes samhällsvetenskapliga skriftställarskap, som hade tydliga (höger-) politiska och opinionsbildande dimensioner. Fahlbeck såg det som en viktig uppgift att förklara och försvara klassamhället med dess i hans tycke positiva implikationer för samhällets och kulturens sofistikation. Det fanns inga klara och tydliga gränser mellan vetenskapligt skrivande och politisk opinionsbildning, snarare var ett vanligt fenomen vad Müller kallar *statesman-philosophers*, eller i varje fall politiker och vetenskapsmän i ett.¹¹

Till den skriftliga opinionsbildningen kom den muntliga: agitationen. Agitatorn – inte minst den socialdemokratiska – var en viktig figur, från August Palm till Kata Dalström.¹² Gunnela Björk citerar i sitt kapitel Karin Hollman-Adamsson: ”Agitation och propaganda äro murbräckor, som mer än en gång förut slagit håll på hyckleriets och fördomarnas murar.” Massmöten med agitation såväl som lättare inslag som musik och dans var en viktig arena för folkrörelserna,¹³ och i kapitlen har vi sett exempel på hur den muntliga agitationen användes i Nyströms ”djävulsturné” och Thürings valkampanjer. Agitatorn

kunde nå kändisstatus; Martin Anderssons roll som offentlig talare var lokalt så stark att det räckte att skriva "Martin talar ikväll" för att annonsera ut hans föredrag. Banden mellan det fysiska mötet och den tryckta texten var täta: massmöten refererades utförligt i pressen och inte sällan låg tal och muntliga debattinlägg till grund för häften och böcker som spreds bredare än till dem som närvarade. Motioner och inlägg i riksdagen kunde återanvändas i texter och tal utanför det parlamentariska sammanhanget.¹⁴

Nära massmötet låg demonstrationen, som var en avgörande politisk handlingsform. Demonstrationen och dess farligare kusin upploppet var kollektiva olydnadshandlingar som kunde få politiker att agera. Civil olydnad har vi stött på i makarna Adamssons hårda kamp för att sprida preventivmedel. Intressant nog kan man se deras näringsverksamhet – en butik i Stockholm som försåg de lägre klasserna med preventivmedel och abortredskap – som en sorts politiskt aktörskap; kanske kan man kalla det entreprenörskap i politiskt syfte.

Exemplen Thüring och Lindhagen riktar blicken mot engagemang i politiska partier som ett allt viktigare sätt att agera på, och också mot några av de tolkningar av det politiska partiet som fanns i tiden. Partiet var en ny form som hade växt fram från ständsriksdagens lösa sammanslutningar via tvåkammarriksdagens klubbar av riksdagsmän på 1860–80-talet till de "moderna" partierna från och med Socialdemokraternas bildande 1889. Studierna av Thüring och Lindhagen visar hur viktiga de politiska partierna hade blivit redan vid 1900-talets början. För Thüring var en religiöst färgad, teosofisk, världsåskådning grunden för allt engagemang, hon ville göra det goda och främja människans uppgående i Gud, och det socialdemokratiska partiet framstod för henne som det bästa verktyget för att förverkliga detta. I en tidigare, mindre partiorienterad, tid hade hon antagligen agerat annorlunda, och i en senare tid, när partierna stelnat i sina former, skulle hennes koppling mellan teosofin och den socialdemokratiska partipolitiken inte heller ha varit lika möjlig.

Under 1800-talet hade det politiska idealet varit en förmögen och därför oberoende politiker, och ännu i början av det nya seklet var partier och partiväsen kontroversiella företeelser, något som ansågs

orsaka splittring och hetsande agitation.¹⁵ Josefin Häggglunds diskussion om Lindhagens skiften mellan partierna på vänsterkanten illustrerar hur en politiker kunde tampas med partierna som det oundvikliga medlet för att politiskt påverka samhället, samtidigt som han ständigt blev missnöjd med partiorganisationernas krav på enighet och disciplin. Lindhagen varnade 1919 för att kvinnornas rösträtt, ”det nya medborgarskapet”, skulle bli ”en vara blott, om vilken partierna konkurrera i valmarknaden”: en varning för ett krasst politiskt spel, som bär på en intressant skepsis mot en av demokratins institutioner, de politiska partierna, från en av den svenska demokratins pionjärer. Detta belyser hur kontroversiell partiprincipen kunde vara ännu 1919, och inte bara i den konservativa högern utan också till vänster i politiken.¹⁶ Lindhagens och även Martin Anderssons många konflikter med sina egna partier och rörelser visar att den politiska disciplin som enligt Weber 1919 utmärkte denna tid alltid i praktiken var en stridsfråga och ifrågasattes av många partiaktiva.¹⁷

För att såväl massmöten som de nya politiska partierna skulle fungera krävdes ett idogt organisationsarbete. Många av antologins aktörer var del av kommittéer, partier och organisationer och gjorde konkreta saker som att samla in pengar, ordna lokaler, sprida information och leda möten. Bakom Bugge Wicksells ”glamorösa” uppdrag som diplomat i Nationernas förbund låg det många timmar av konkret politiskt arbete bakom kulisserna. Den internationella diplomatiska verksamheten, som sällan brukar hamna i fokus i historien om nationell politisk organisering, var länkad till dessa inhemska, mindre institutionellt politiska sammanhang.

Kollektiva sammanhang som organisationer, föreningar och samfund var vid denna tid avgörande för möjligheten till politiskt aktörskap. Hannes Rolf understryker detta i sin diskussion om Anderssons politiska arbete i Göteborg, men de flesta av våra aktörer bidrog till att både starta och driva sammanslutningar: Nyström med Positivistiska samfundet och Föreningen för religionsfrihet, Wägner med Rädda Barnen, Lindhagen med Förbundet för humanistisk politik, Molin med Nationalföreningen mot emigrationen. Lindhagen var förstås också med och grundade Sveriges socialdemokratiska vänsterparti

1917. Tidskrifter och tidningar krävde utöver skrivandet av enskilda texter ett idogt redaktionellt arbete. Molins redaktörsvärv med *Det nya Sverige* är ett exempel på detta, liksom Martin Anderssons arbete med *Hyesgästen* och *Minareten*.

Viktigt att påpeka är, som Anton Jansson tar upp i sitt kapitel om Nyström, att de olika typerna av aktörskap tillsammans fick saker att hända politiskt. I Nyströms fall samverkade mötesoffentligheten, mer eller mindre öppna sammanslutningar och organisationer, aktivistiska handlingar, dagspress, bokproduktion och tidskriftsverksamhet och bildade tillsammans en helhet som blev större än summan av delarna. Det var en stor fördel – kanske närmast en förutsättning – att ha förmågan att koppla ihop dessa olika delar och verka på och ha legitimitet på flera arenor samtidigt, det vill säga vara en *in-between figure* i Jan-Werner Müllers bemärkelse.

Vi ser det som en generell slutsats av de nio kapitlen att våra studieobjekt kan förstås som *in-between figures*: de agerade politiskt på olika sätt och på olika politiska arenor. Men arenorna man kunde agera politiskt på och repertoarerna för hur man kunde agera politiskt förändrades över tid. Det är i detta avseende belysande att kontrastera Anton Nyström, äldst i vårt urval med födelseåret 1842, mot Martin Andersson, född mer än fyra decennier senare, 1886. Nyström var i mångt och mycket en typisk 1800-talsfigur – en gammaldags ”heros på offentlighetens scen”.¹⁸ Detta träffsäkra uttryck har använts för att beteckna en typ av politisk aktör som frodades i 1800-talets fördemokratiska politiska system, där de politiska banketterna var viktiga arenor för politiskt agerande, retoriken var litterär och de stora gesterna var legio. Att vara heroisk var då att agera ”folktribun”, att som en unik individ, en *heros*, företräda de många utan röst. Nyström levde och verkade förvisso ända fram till 1930-talet, men han hade kommit in i politiken i en sådan mindre offentlighet, långt före allmän rösträtt och partipolitik. Nyström iklädde sig, utifrån sin övertygelse om framsteg, rollen som uttolkaren av samhällets utveckling och vartåt det borde röra sig. Sin auktoritet härledde han ur sin vetenskapliga expertis, sin titel och profession som läkare, men det sociala och ekonomiska kapital han haft med sig från sin uppväxt i

etablissemangen och de kontakter han under sin studietid knutit med den blivande samhällseliten var också viktiga. Martin Andersson var däremot en typisk 1900-talsfigur, en ur enkla sammanhang framlyft politisk aktör vars styrka i offentligheten härrörde från en ny form av kollektiv organisering. När den kommunistiska *Arbetartidningen* hyllade Andersson efter hans död lyfte de just fram att han var ”synnerligen populär bland Göteborgs arbetare”. Andersson växte, som Hannes Rolf betonar, upp i en folkrörelsernas tid och levde mycket av sitt liv i folkrörelsernas hägn, med kollektiva begrepp som ”folk” och ”klass” som centrala referenspunkter. Han var snarare en representant ur denna mylla än en heros som stod över den.

Tidens förändringar kan också iaktas i livsloppen och ödena hos de individer vi har undersökt. Anna Bugge Wicksells aktörskap som diplomat i Nationernas förbund under 1920-talet möjliggjordes av flera samverkande faktorer: det sena 1880-talets kulturradikaler och den intellektuella vänsterns marsch genom institutionerna, som gav henne konkreta kontakter, och förstås det stora krigets omkastning av den internationella politiken, som gjorde att hon rörde sig från den bredare rörelsepolitiken till *high politics*. Men vad gäller både henne och Thüring är det alldeles uppenbart att deras senare aktörskap hängde samman med att ”rummet vidgats”, för att citera Eva Österberg och Christina Carlsson Wetterbergs antologi om kvinnor och offentlighet under vår period.¹⁹ Det var nu kvinnorörelsen växte fram på allvar, den första kvinnan disputerade, kvinnor fick rösträtt, blev valbara och genom behörighetslagen 1923 vann tillträde till statliga ämbeten. Möjligheterna till politiskt aktörskap för kvinnor förändrades drastiskt, utan att den auktoritet som en Lindhagen, Nyström eller Fahlbeck innehade i kraft av sitt kön för den sakens skull försvann. Likväl visar exemplet Karin Adamsson, Anna Bugge Wicksell, Elin Wägner och Nelly Thüring att kvinnor en bit in på 1900-talet kunde ta plats som skribenter, agitatorer, organisatörer, riksdagsledamöter och diplomater, och i många fall inneha flera sådana positioner – som *in-between figures*.

Jan-Werner Müller menar själv att hans begrepp är relevant för 1900-talet i stort, men det går att hävda att det blir mindre relevant

ju längre fram vi rör oss under seklet. Visst har det alltid funnits, och finns fortfarande, personer som rör sig mellan sfärer och förmår ha legitimitet i flera sammanhang. Men senare under 1900-talet och i vårt sekel har sfärerna skilts åt och många slags aktörskap har professionaliserats. En karriärväg rör sig i regel inom ett visst område: politiken i snävare mening, medierna, kulturvärlden, kyrkan och vetenskapen har sina egna logiker och gränserna är skarpare. Men för att förstå politisk förändring 1880–1930 är det viktigt att förstå möjligheten av att vara *in-between*, att agera politiskt på flera arenor.

Slutord och riktningar framåt

I inledningen angav vi att antologins syfte var att ge en bild av politiskt aktörskap och förändring, alltså å ena sidan av skilda typer av politiskt handlande kring förra sekelskiftet, å andra sidan av hur de snabba förändringar som politiken och samhället genomgick påverkade individers handlingsmöjligheter samt hur politiskt engagerade personer förstod och tolkade dessa förändringar. Antologins nio delstudier har sammantaget gett en mångfasetterad bild av det politiska handlandet i Sverige 1880–1930. Studierna har illustrerat mångfalden av sätt att agera på och förhoppningsvis övertygat läsaren om användbarheten av ett begrepp som *in-between figures* för att sätta ord på politikens rörliga natur: från riksdagen och partisammanträdena till gummi- och sjukvårdsaffären, de teosofiska mötena, tidningssidorna, folkmötena och småskriftena.

Helt i enlighet med den *new political history* som vi apostroferade i inledningskapitlet har boken visat på politikens rörelse mellan det höga – *high politics* – och det låga och vardagliga. I kapitlet om Martin Andersson trädde vi in i en ruffig göteborgsk arbetarmiljö, med Anna Bugge Wicksell togs vi till kvinnornas fredsrörelse och till de stora internationella arenornas *high politics*, med Pontus Fahlbeck till de akademiska elfenbenstornens vy över samhället. Dessa och andra studier i boken har visat att politiken alltid var förankrad i – men aldrig bestämdes av – sociala miljöer.

Vi har också fått nyanserade tolkningar av de ideologier och tanke-system som vägledde aktörer som Adrian Molin, Anton Nyström, Elin Wägner och Carl Lindhagen. Vi tror och hoppas att dessa rika skildringar och analyser kan stimulera vidare forskning om svensk politisk historia under denna period, eller för den delen forskning om andra tider och kontexter som överför de resonemang och begrepp vi använt – från Weber, Pedersen, Müller med flera.

Ett knippe empiriska kapitel i en antologi kan inte bli heltäckande och helt representativa, utan vi lägger fram dessa studier som ett antal fallstudier att lära och inspireras av. Några kategorier politiska aktörer saknas alltså: Tydligt svenskkyrkliga och frikyrkliga politiker, som det fanns gott om. Näringslivsaktörer, som kunde påverka politiken kraftigt. Lantliga politiska aktörer, såväl de godsägare som spelade en så stor roll i 1800-talets slut och 1900-talets början som de bönder som efter 1914 fylkades i det nya partiet Bondeförbundet och det lantproletariat som på 1930-talet fick en röst genom arbetarförfattare som Ivar Lo-Johansson och Moa Martinson.²⁰ Jämfört med arbetarrörelsen och socialdemokratin är landsbygden och Bondeförbundet understuderade i den politiska historien.²¹

En annan obalans är att våra personer i ganska hög grad var fri-brytare och ensamseglare. Hannes Rolf nämner att Martin Andersson pendlade mellan fantasi och verklighet och följde sin egen linje i den kommunistiska rörelsen; Oscar Nygren pekar på att en sida av Adrian Molin var att han var en "bitterhetskerulant" och att han i *Svenskt biografiskt lexikon* betecknas som en "verklighetsfrämmande idealist". Färgstarka och stridbara personer ger historikern ett rikare och kanske intressantare material att arbeta med, men det hade gett ännu en dimension åt vårt urval om vi hade studerat ett par gråa politikens byråkrater: gräsrötter och icke-visionära *doers*.

De nio fallstudierna av enskilda personer under de dynamiska och händelserika decennierna 1880 till 1930 har gett fördjupande och ibland förvånande perspektiv på den politiska förändringen under denna tid. De visar på en rad vägar framåt för den historiska forskningen: om religionskritikens och den etiska kritikens roll i samhällsomvandlingen decennierna efter 1880-talets moderna genombrott, om agitationens

konkreta praktik, om konservatismens nyanser och formativa bidrag i Sveriges tidiga 1900-tal, om arbetarrörelsens deltagares skiftande ideologier och motiv, om olika sätt att agera politiskt och hur de har kombinerats, för att bara nämna några exempel. Med detta hoppas vi att boken inspirerar till vidare forskning inom politisk historia.

Noter

- 1 Max Weber, *Politik als Beruf* (München/Leipzig 1919) s. 3.
- 2 Susan Pedersen, "What is Political History Now?", i David Cannadine (red.), *What is History Now?* (London 2002) s. 42.
- 3 Jan-Werner Müller, *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe* (New Haven 2011).
- 4 Adrian Molin, *Svenska spösmål och kraf* (Stockholm 1905) s. 63–64. Se diskussion i Nygrens kapitel.
- 5 Om det "unga" som nyckelord i början av 1900-talet, se Henrik Berggren, *Seklets ungdom: Retorik, politik och modernitet 1900–1939* (Stockholm 1995).
- 6 En klassisk diskussion om den svenska socialdemokratins ideologiska utveckling i en någotsånär endimensionell ideologisk modell är den mellan Herbert Tingsten och Leif Lewin. Frågan om partiets marxism och övergivandet av marxismen står i centrum, med viktiga deldiskussioner om sådant som "ödestro" kontra optimism beträffande politikens möjligheter. Herbert Tingsten, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling 1* (Stockholm 1941) och Leif Lewin, *Planhushållningsdebatten* (Stockholm 1967). Kanske kan man säga att både Tingsten och Lewin i sin historieskrivning färgades av sin egen tids politiska stridsfrågor: den ekonomiska politiken och planhushållningen. Det blev viktigt för dem att spåra dessa frågor historiskt, vilket de gjorde på ett briljant vis men till priset att andra frågor föll mer vid sidan av. En standardberättelse om socialdemokratins första halvsekel utgår från det industriella genombrottet, den därmed förbundna fackliga kampen samt importen av marxismen och den därmed förbundna frågan om "revolution" eller "reform", vilket lätt leder till att alternativa dimensioner av rörelsen hamnar i skymundan. Se t.ex. Yvonne Hirdman, *Vi bygger landet: Den svenska arbetarrörelsens historia från Per Göttrik till Olof Palme* (Stockholm 1988).
- 7 I och med domen mot Wicksell nåddes dock ett slags slutpunkt i den aktiva kampen mot blasfemi från det svenska etablissemangen, Se Pär Alexandersson, *Förnekelsens förbannelse: Viktor Lennstrand som förkunnare och blasfemiker* (Uppsala 2014) s. 381–383.
- 8 Sven Thidevall, *Kampen om samhällsreligionen: Dagens Nyheters djävulskampanj 1909* (Skellefteå 2016), s. 15. Här i också om domen mot Knut Wicksell på s. 104–105.
- 9 Om första världskriget och Sverige se t.ex. Lina Sturfelt, "Skandinavien och första världskriget", *Scandia*, 80:2 (2014).
- 10 Detta kunde även påverka rent vänskapliga relationer. Se Annika Berg, "Men om Elin skulle jag velat skriva en hel bok: Om den ofullkomliga vänskapen mellan

- Elin Wägner, Axel Höjer och Signe Höjer”, i Ingrid Holmquist (red.), *Könsöverskridande vänskap* (Göteborg 2011).
- 11 Müller (2011) s. 3.
 - 12 Det finns ett par utmärkta studier av arbetarrörelsens agitatorer. Torbjörn Nilsson har helt kort skildrat några fascinerande episoder ur en högerpartistisk agitators liv, och Christina Florin har gett fascinerande inblickar i den kvinnliga rösträttsrörelsens agitators politiska arbete utifrån deras brev, men det finns utrymme för fler studier. Se Kurt Johannesson (red.), *Agitatorerna* (Stockholm 1996); Christina Florin, *Kvinnor får röst: Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse* (Stockholm 2006); Torbjörn Nilsson, *Hundra år av svensk politik* (Malmö 2009) s. 19; Gunnela Björk, *Kata Dalström: Agitatorn som gick sin egen väg* (Lund 2017).
 - 13 Erik Bengtsson, ”The Evolution of Popular Politics in 19th-Century Sweden and the Road from Oligarchy to Democracy”, *Journal of Modern European History* 21:1 (2023). Magnus Olofsson visar att massmötet, som på den tiden ofta kallades ”folkmöte”, åren runt 1900 höll på att byta skepnad antingen till ”politiskt möte” eller till ”demonstration”. Magnus Olofsson, ”Frihet med förhinder: Demonstrationer i Sverige 1849–1921”, i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige* (Göteborg/Stockholm 2018).
 - 14 Se till exempel Josefín Haggglund, *Demokratins stridslinjer: Carl Lindhagen och politikens omvandling, 1896–1923* (Huddinge 2023) s. 49–50.
 - 15 Torbjörn Nilsson, *Elitens svängrum* (Stockholm 1994) s. 20f; Klas Borell, ”När Michels oligarkilag kom till Sverige: Debatten om partiliv och demokratisering 1911–1920”, *Sociologisk Forskning* 34:1/2 (1997).
 - 16 Att politiker och opinionsbildare till höger i 1900-talets början ofta var skeptiska till politiska partier, som ansågs verka splittrande, är belagt i tidigare forskning. Se t.ex. Jan Stenkvist, *Nationalskalden: Heidenstam och politiken från och med 1909* (Stockholm 1982).
 - 17 Weber var mycket fascinerad av frågan om partidisciplinen och spekulerade om huruvida såväl de amerikanska städernas ”partimaskiner” med sina noggrant regisserade politiska spel och allianser som de europeiska socialistpartierna, som bekände sig till ett mer genuint folkligt politiskt deltagande, skulle falla in i samma mer eller mindre oligarkiska form. Se Weber (1919) och diskussionen i Wolfgang J. Mommsen, *The Political and Social Theory of Max Weber* (Cambridge 1989) s. 3–23.
 - 18 Kurt Johannesson, Eric Johannesson, Eric Meidal & Jan Stenkvist, *Heroer på offentlighetens scen: Politiker och publicister i Sverige 1809–1914* (Stockholm 1987).
 - 19 Eva Österberg & Christina Carlsson Wetterberg (red.), *Rummet vidgas: Kvinnor på väg ut i offentligheten 1880–1940* (Stockholm 2002). För liknande tema, se även Christina Florin & Lars Kvarnström (red.), *Kvinnor på gränsen till medborgarskap: Genus, politik och offentlighet 1800–1950* (Stockholm 2001).
 - 20 Det är typiskt för den svenska historiska forskningen: kritiker har påpekat att 1970-talets folkrörelseprojekt (om nykterheten, frikyrkorna och fackföreningsrörelsen) fokuserade på städer framför rurala miljöer. Se Vagn Wählin, ”Omkring studiet af de folkelige bevægelser”, *Historisk Tidskrift* 99:2 (1979).

SLUTRESONEMANG

- 21 Om Bondeförbundet under vår period finns ett par studier: Gustaf Jonnergård (red.), *Bröder, låtom oss enas! En krönika i ord och bild om Bondeförbundet i svensk politik under fyra årtionden* (Stockholm 1951); Yngve Mohlin, *Bondepartiet och det moderna samhället 1914–1936: En studie av svensk agrarianism* (Umeå 1989); Jacob Bjärsdal, *Bramstorp: Bondeledare, kohandlare, brobyggare* (Stockholm 1992).